

Shohrux ABDURASULOV,
O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
San'atshunoslik instituti katta ilmiy xodimi,
san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

O'ZBEK TEATRIDA JAHON NASRIY ASARLARI: ADABIYOT POETIKASI VA SAHNA ESTETIKASI

Annotatsiya. Maqolada jahon nasriy asarlari asosida O'zbekiston teatrlarida sahnalashtirilgan spektakllar tahlil qilinadi. Mazkur spektakllarning ijtimoiy-g'oyaviy va badiiy-estetik jihat-lari, o'zbek sahna san'ati rivojida ahamiyati, shuningdek, rejissyorlik va aktyorlik san'atining shakllanishidagi o'rni ilmiy asoslab beriladi. Xulosada jahon nasri va o'zbek teatri aloqalarini yanada rivojlantirish bo'yicha zarur takliflar bildiriladi.

Kalit so'zlar: jahon nasri, teatr, inszenirovka, spektakl, rejissyor, uslub, repertuar.

Аннотация. В статье анализируются спектакли, поставленные в театрах Узбекистана по произведениям мировой литературы. В работе научно обоснованы социально-идеологические и художественно-эстетические аспекты этих спектаклей, их значение в развитии узбекского сценического искусства, а также роль в формировании режиссуры и актёрского мастерства. В заключении сформулированы необходимые предложения по дальнейшему развитию связей мировой прозы и узбекского театра.

Ключевые слова: мировая проза, театр, инсценировка, пьеса, режиссер, стиль, репертуар.

Abstract. This article analyzes plays based on works of world literature staged in Uzbek theaters. It provides a scientifically substantiated analysis of the socio-ideological and artistic-aesthetic aspects of these plays, their significance in the development of Uzbek performing arts, and their role in the development of directing and acting. The conclusion offers suggestions for further developing the links between world prose and Uzbek theater.

Keywords: world prose, theater, staging, play, director, style, repertoire.

O'zbek teatri tarixidan ma'lumki, mamlakat teatrlarida Sharq va G'arb nasrining qator namunalari inszenirovka qilingan va ular asosida badiiy-barkamol spektakllar yaratilgan. Xususan, M.Servantes, R.Tagor, L.Tolstoy, A.Dyuma, G.fon-Kleyst, R.Guntekin, G.G.Markes, G.Grass, M.Dib, M.Bulgakov, B.Vasilev, A.Grin, Sh.Aleyxem, Ch.Aytmatov, N.Dumbadze, T.Zulfiqorov kabi adiblarning turli mavzu va janrdagi nasriy asarlari sahna yuzini ko'rgan. Mazkur spektakllar rejissurada yangi shakl va ifoda vositalarining kashf etilishi, dunyodagi turli xalq va millatlar madaniyati, xarakterini o'rganish,

shuningdek, o'zbek teatrini umuminsoniy g'oyalar bilan boyitishda muhim ahamiyat kasb etdi.

O'zbek teatri ijodkorlarining jahon nasriga dastlabki murojaatlari davrning ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy-g'oyaviy talablaridan kelib chiqqan bo'lib, bu asosan inqilobiy ruhdagi rus adabiy asarlarini sahnalashtirish jarayonida namoyon bo'ldi. 1929–30-yilgi teatr mavsumida Hamza (hozirgi O'zbek Milliy akademik drama teatri) teatri jamoasi "Isyon" ("Bog'ovot") (D.Furmanov va S.Polivanov) romanini sahnalashtiradi va bu milliy teatr tarixida inszenirovka qilingan birinchi nasriy asar sanaladi. Shundan keyin "Oqarib

ko'rinar bir yelkan" (1939), "Polk o'g'li" (1947) (V.Katayev), "Yosh gvardiya" (1947) (A.Fadeyev), "Po'lat qanday toblandi?" (1948) (A. Ostrovskiy) kabi tarixiy-inqilobiy vatanparvarlik mavzusidagi asarlar sahnalashtiriladi. Ushbu asarlar garchi muayyan tuzum mafkurasi bilan sug'orilgan bo'lsa-da, o'zbek teatrida ijtimoiy-psixologik janrning rivojlanishi, yosh rejissyor va aktyorlarning mahorati, uslubi shakllanishiga ma'lum darajada xizmat qildi.

1956-yili Hamza nomidagi (hozirgi O'zbek Milliy akademik drama teatri) teatrida hind xalqining buyuk adibi Rabindranat Tagorning ijtimoiy-maishiy mavzuda yozilgan "Halokat" romani rejissyor A.Ginzburg inssenirovkasi va rejissyorligida "Gang daryosining qizi" nomi bilan sahnalashtirildi. Roman voqealari XIX asrning ikkinchi yarmida Bengaliyada bo'lib o'tadi. Unda hind xalqining ingliz mustamlakachilariga qarshi isyoni va uzoq davrlardan beri millat orasida hukm surayotgan qoloq an'ana va urf-odatlardan voz kechish g'oyasi badiiy talqin etilgan.

Kamola – roman va spektaklning markaziy qahramoni. "R.Tagorning ilg'or g'oyalarini targ'ib qilishda bengal ziyolilarining namoyandalari, shu bilan birga Ganga sohillarida ulg'aygan, romanning bosh va haqiqiy qahramoni hisoblangan oddiy dehqon qizi Kamola obrazi muhim rol o'ynaydi. U katta miqyosda spektaklning ham qahramoniga aylanadi" [1].

O'zbekiston xalq artisti Iroda Aliyeva o'z ijrosida Kamolaning xarakteridagi kurashuvchanlik, sabru bardosh, lirik haroratni mujassam etadi. Sodda, mehribon, go'zal xulqlar bilan ziynatlangan Kamola tomoshabin tasavvurida hind ayollarining ma'naviy ideali sifatida jonlanadi.

Nabi Rahimov ijrosidagi Romesh ijobiy fazilatlar bilan birga irodasizligi, qat'iysizligi, o'z muhabbati uchun kurasholmasligi va boshqa kamchiliklari tufayli passiv personaj bo'lib ko'rinadi. Adib Romesh orqali jamiyatdagi eski aqidalar va burjuaziya mafkurasidan chetga chiqolmagan inson obrazini yaratadi. N.Rahimov ham Romeshni xuddi shunday gavdalandiradi.

Romeshning sevgilisi Hemnalini ham spektakldagi asosiy qahramonlardan biri bo'lib, uning xakteri Kamolanikidan tamomila farqlanadi. Hemnalini ziyoli oilada tug'ilgan, Yevropada o'qigan, shu bois, g'ururi baland. Biroq uning ham jur'atsizligi, mustaqil fikriga ega emasligi hayotda ko'p qoqilishiga sabab bo'ladi. Bu obrazni ijro etgan Yayra Abdullayeva qahramoni xarakterining murakkab qirralarini dramatik-

psixologik planda ochib beradi.

Aktrisa E.Malikboyeva ijrosidagi Umesh samimiy, qiziqqon, jasur bolakay, hind ko'chalarida darbadar yurgan yuzlab yetimlarning tipik vakili sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, Nalenakha (Sh.Burhonov va O.Xo'jayev), Xemenkori (Z.Sadriyeva), Djongendro (Q.Xo'jayev), Nabenkale (G'.A'zamov) kabi obrazlar ham Thokurning umuminsoniy g'oyalari va rejissyor maqsadiga mos ravishda talqin qilingan.

Rabingranad Tagorning boshqa asarlari ham yurtimiz teatrlarida muvaffaqiyatli sahnalashtirilgan. Jumladan, "Roja" Muqimiy nomidagi musiqali teatrdagi (rejissyor R.Boboxonov), "Pochta" asari O'zbekiston davlat drama teatrida (rejissyor H.Fayziyev) sahnaga qo'yildi. "Tagor teatri – timsollar teatridir. Uning pyesalarida har bir obraz ma'lum g'oya, ma'naviy kuch ifodasi tarzida namoyon bo'ladi" [2, 28-b].

"Halokat" romanidan so'ng 1957-yili A.Ginzburg akademik teatrdagi jazoyirlik yozuvchi Muhammad Dibning "Katta xonadon" nomli romani asosida "Jazoyir – mening Vatanim" nomli spektaklni sahnalashtiradi. Ta'kidlash lozim-ki, mazkur asar ham g'oyaviy jihatdan Thokur romaniga o'xshab ketardi. Teatr jamoasi Sharq xalqlarining ozodlik yo'lidagi intilishlari, kurashlarini aks ettiruvchi turkum asarlarni sahnalashtirish an'anasini davom ettirdi. "Xorijiy Sharq xalqlarining ozodlik va istiqloq uchun kurashi mavzusining o'zbek teatrida tug'ilishi ilk taraqqiyot pallalari, aniqroq aytganda, shakllanish jarayonining boshlariga to'g'ri keldi" [3, 6-b]. 1950-yillardan boshlab bu jarayon jadal tus oldi va bunda inssenirovka asosidagi spektakllar ham salmoqli o'rin tutdi. Muhammad Dib o'z romanida milliy mustaqillik uchun fransuz mustamlakachilariga qarshi turgan Jazoyir xalqining isyonkor va mardona kurashini g'oyat haqqoniy va ehtirosli bo'yoqlarda tasvirlab beradi.

Inssenirovka va sahnaviy talqin romandan birmuncha farq qilib, ayrim obrazlarning ijtimoiy yuki kuchaytirilgan, ba'zi yangi qahramonlar kiritilgan edi. Muhimi, spektaklda Jazoyir millatining taqdiri misolida butun insoniyatga xos umumbashariy g'oyalar talqin etilgan, ozodlik, erk tuyg'usi barchaga birdek qadrlilik ekanini ta'kidlangan edi.

Spektakl voqealariga Jazoyirda yashovchi oddiy ikki oilaning taqdiri asos qilib olingan. A.Ginzburg qahramonlar ruhiyati va xarakterini ochib berishga qodir, dramatik salohiyati yetuk

aktyorlar jamoasini o'z rejissyorlik kredosi atrofida birlashtirib, asarning badiiy ta'sir quvvatini oshirishga muvaffaq bo'lgan. O'zbekiston xalq artisti Sora Eshonto'rayeva ijrosidagi beva xotin Ayni obrazi spektaklning eng katta yutug'i bo'lib, aktrisa turmushning achchiq iztiroblarini totgan, qalbidagi mehr-shafqat o'rnini asta-sekin qahr-u g'azab egallayotgan murakkab xarakterli ayol siymosini jonlantiradi. Aktrisa Aynining fransuz mustamlakachilariga bo'lgan kuchli nafrati, isyonini o'tli harorat va pafos bilan ko'rsatadi. Ayniqsa, begunoh qizi Maryamning fransuz zobitlari tomonidan qamalib, aqldan ozishi, yakunda fojiali o'lim topishi Aynining dunyoqarashini keskin o'zgartiradi. S.Eshonto'rayeva jafokash Aynining ruhiyati, shuuridagi ana shu murakkab ziddiyatlar, o'zgarishlarni mahorat bilan ijro etadi.

Shuningdek, jabr-u zulmlar ila hayot kechirgan, keksalik payti o'tgan umriga afsus qilib, mag'lubiyatlarining asl sababini tushunib yetgan donishmand chol Ben-Sorriy – Sa'dixon Tabibullayev, qullik jamiyatining begunoh qurboni, ma'suma qiz Maryam – Yayra Abdullayeva, ozodlik uchun shirin jonini nisor etgan Hamid Saraj – Nabi Rahimov, qarama-qarshi o'ylar kurashida g'olib kelolmay, o'z hayotiy pozitsiyasini yo'qotgan, oxir-oqibat Vatan xoiniga aylangan Muhammad – Amin Turdiyev va boshqa ijrolar spektakl muvaffaqiyatini ta'minlagan.

“Gang daryosining qizi”, “Jazoyir – mening Vatanim” spektakllari Sharq xalqlari boshidan kechirgan og'ir turmush, murakkab sinovlarni tarixiy va badiiy uyg'unlikda, umuminsoniy qadriyatlar hamohangligida tasvirlab, milliy teatrimiz repertuarini jahon adabiyoti namunalari bilan boyitdi.

1970-yillarning ikkinchi yarmida o'zbek teatri mavjud andozalardan birmuncha chekinib, yangi uslub va yo'nalishlar, novatorlik topilmalari va ifoda vositalari bilan boyidi. Shu kezlarda, “Teatr ochiq publitsistik asarlar qidirishda o'z kuchini sinar ekan, nasr asarlariga murojaat qiladi. Rejissurada yangi uslubiy tamoyillar e'tirof etildi, janr sohasida xilma-xil izlanishlar olib borildi, qator yangi spektakllar qo'yildi” [4, 6-b]. Yozuvchi B.Vasilev qissasi asosida Bahodir Yo'ldoshev tomonidan sahnalashtirilgan “Ro'yxatlarda yo'q” spektakli shu yillarning muvaffaqiyatli izlanishlaridan biri bo'ldi.

Asar markazida Brest qal'asini olti oy dushmanlardan himoya qilib, yakunda qahramonlarcha halok bo'lgan yosh leytenant

Kolya Plushnikovning dardli qismati yotadi. Bir qarashda tushkun kayfiyat uyg'otuvchi asar. Biroq rejissyor B.Yo'ldoshev asarning tag qatlamlariga kirib borib, fojaviy manzara fonida ona Vatan uchun jon fido qilgan yigitning asrlarga tatigulik matonatini ifodalashga harakat qildi. Bu avvalo, rejissyorning asarga original yondashuvi va rassom G.Brim bilan o'ylab topgan mutlaqo o'zgacha sahnaviy yechimida namoyon bo'ldi. Zalda g'ira-shira qorong'ulik, g'alati sukunat, tomosha o'rindiqlari mato bilan qoplanib, qabriston ko'rinishini hosil qilgan. Voqealar makoni esa bamisoli halok bo'lgan harbiylarning ramziy qabrini yodga soluvchi kaskalar bilan ajratilib, tomoshabinlar joyi sahnadagi yarim doira shaklida bo'lib, shu muhit ichiga singdirib yuborilgan.

Nikolay (Kolya) Plushnikov – Elyor Nosirov aslida hech kimga tobe bo'lmagan, erkin va ozod shaxs. Endigina harbiy o'qishni tamomlab, Brest qal'asiga jo'natilgan, lekin hali harbiylar qatorida ro'yxatga olinmagan edi. Uning ismi birorta ro'yxatda qayd etilmagani uchun sevgilisi Mirraning oldiga qaytishi va baxtli turmush kechirishi mumkin. Ammo kutilmaganda boshlangan urush Kolyani Vatan oldidagi mas'uliyatini his qilishga, qandaydir qarzdorlik hissini boshdan kechirishga undaydi. Olti oy davom etgan muhofazadan so'ng, Kolya qal'adan chiqishga majbur bo'ladi. Boisi, bisotida o'q qolmagan, endi Vataniga jismonan emas, qalban va ruhan yordam berishi mumkin edi. Yosh leytenantning quyidagi so'zlari kitobxon va tomoshabin xotirasida uzoq vaqt muhrlanib qoladi: “Qal'a yongani yo'q, u qon bo'lib oqdi. Men uning oxirgi tomchisiman”. “Ro'yxatlarda yo'q” spektakli rejissuradagi talqin masalasida yangilik bo'lishi bilan birga jahon nasriy adabiyotini sahnalashtirish bo'yicha noodatiy yechimga egaligi bilan ahamiyatli edi.

Mustaqillik yillari ham yurtimiz teatrlarida jahon nasriga murojaatlar bo'ldi. Jumladan, jahon adabiyotining murakkab, falsafiy namunalari sahnalashtirish bo'yicha ham muayyan izlanishlar olib borildi. Xususan, hozirgi O'zbekiston davlat drama teatrida Nobel mukofoti laureati (1982) Gabriel Garsia Markesning “Polkovnikka hech kim xat yozmaydi” nomli qissasi asosida “Yozilmagan maktub” spektakli sahnalashtirildi. Rejissyor Aleksandr Kudryavtsev asarni o'zi insse-nirovka qildi va sahnaga qo'ydi.

Gabriel Garsia Markes “Yolg'izlikning yuz yili”, “Buzrukning kuzi”, “Oshkora qotillik qissasi”,

“To‘kilayotgan yaproqlar”, “Shahrimizda o‘g‘ri yo‘q” kabi asarlari bilan jahon adabiyotining ifoda vositalari rivojiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatgan adiblardan biri sanaladi. “Polkovnikka hech kim xat yozmaydi” qissasi ham adib ijodida alohida o‘rin tutadi. Markes uni o‘zining eng yaxshi asarlaridan biri deb atagan. “Polkovnik real shaxs kabi yaratilgan. Ehtimol, bu adibning bobosi Nikalos Markesning taqdiri bo‘lib, xatti-harakati, xarakteri bilan ham uni eslatadi. Biroq bu bir tirik misol, aslida qissadagi polkovnik (u atayin nomlanmagan) Kolumbiya va jami yer yuzidagi XX asrda urush jabrini ko‘rgan veteranlarning timsolidir” [5,69-b]. Asar ramziy umumlashma obraz orqali umumbashariy muammolarni ifodalagani, falsafiy-estetik ta‘sirchanligi, ijtimoiy ahamiyati bilan kitobxonlar e‘tirofini qozondi.

Qissa dardchil va tushkun ruh bilan yozilgan. Iste‘fodagi polkovnik xuddi o‘zi kabi qarib, xasta bo‘lib qolgan kampiri bilan hayot kechiradi. Yolg‘iz o‘g‘li Avgustin siyosiy bo‘htonda ayblanib, qatl etilgan. Chol-kampirning o‘g‘lidan yodgorlik bo‘lib qolgan xo‘roz asar syujeti va qahramonlar xarakteri ochilishida muhim o‘rin tutadi. Ikki qariya shu xo‘rozni sotish yoki sotmaslik haqida bahslashib qoladi. Garchi ular tushkun va og‘ir holatda qolgan bo‘lsa-da, hayotga, ertangi kunga bo‘lgan umidini so‘ndirmaydi.

Asar an‘anaviy realistik uslubda yozilgan bo‘lishiga qaramay, syujet va kompozitsiyaning noodatiyligi, voqealar dinamikasining sekinlik bilan rivojlanishi, qahramonlar xarakterining psixologik dialoglarda ochilishini nazarda tutsak, rejissyor adabiy matnga o‘ziga xos uslubda yondashishi zarur edi.

Spektaklda qissa ruhi to‘la saqlangan: musiqa, liboslar, dekoratsiya, rekvizitlar, sahnaviy muhit asar g‘oyasini ochishga yo‘naltirilgan. Sahnada turli uy jihozlari, bir chetga gamag (Lotin Amerikasi xalqlari ishlatadigan osma to‘shak) osilgan. Voqealar shu muhitda yuz beradi. Polkovnik – A.Rafiqov hayotning ko‘p qiyinchiliklarini ko‘rgan, jamiyatdagi turli nohaqliklarga sabr qilib yashayotgan inson sifatida namoyon bo‘ladi. Uning g‘amgin qiyofasi, dardli nigohi shundan dalolat beradi. Har safar pochta noziri biror maktub keltirishini kutadi. Biroq hech kim xat yozmaganini bilgach, hayoti ro‘yoga aylanayotgani, umidlari so‘nayotganini his qiladi. A.Rafiqov vazminlik, psixologik kechinmalar, sukutlar, ichki dramatism orqali polkovnikning murakkab xarakterini ochib beradi.

Polkovnikning ayolini aktrisa Dono Bobo-

xonova gavdalandiradi. U ham taqdirning og‘ir sinovlari sabab ruhiy tushkunlikni boshdan kechirayotgan, biroq hayotdan umidini uzmagani qariya sifatida gavdalanadi. Ammo polkovnikdan farqli ravishda adolatsizliklarga chidab turolmaydi, o‘z noroziliklarini oshkora aytadi. Aktrisa qahramonining ichki kechinmalarini mahorat bilan ifodalaydi, uning dramatik imkoniyati, kulgi va fojiani uyg‘unlikda ko‘rsatishi e‘tiborni tortadi.

Spektaklda tubanlik sari ketayotgan jamiyat qiyofasini ko‘rsatuvchi Don Sabas obrazi voqealar rivojida alohida o‘rin tutadi. Aktyor Elyor Nosirov o‘z ijrosi orqali Don Sabasning makkorligi, salbiy illatlarini fosh etadi. U polkovnik uchun aziz bo‘lgan xo‘rozni sotishga undar ekan, shu orqali qariyani so‘nggi umididan ham ayirmoqchi bo‘ladi.

Aktyor Hoshim Arslonov ijrosidagi doktor polkovnikni ruhan qo‘llab-quvvatlovchi, dardlariga sherik bo‘luvchi inson. Doktor haroratli so‘zlari, taskinlari bilan qariyalarning hayotiga ozgina bo‘lsa-da, nur olib kirishga intiladi.

Spektakl finali xuddi qissada bo‘lganidek, kuchli psixologik dialogga qurilgan. Kampir ochlikdan xalos bo‘lish uchun eriga yolvorib, xo‘rozni sotishni so‘raydi. Biroq polkovnik xo‘roz musobaqalari vaqti u qimmatroq sotilishini aytib, xotiniga qarshi chiqadi. Shu tarzda ikki o‘rtada bahs yuzaga keladi. Shu sahna qissa va spektaklning g‘oyaviy mazmunini ochib beradi: ya‘ni mustahkam e‘tiqod va ruhiy oqizlik kurashida e‘tiqod g‘alaba qozonadi. Shuningdek, tushkunlik, umidsizlik davrini boshdan kechirayotgan Kolumbiya xalqining orzu-umidlari, yorug‘ kunlarga bo‘lgan ishonchi Polkovnik timsolida o‘z ifodasini topadi. U og‘ir vaziyatga qaramay, xo‘rozni sotmaslikka qaror qiladi. Markes falsafasidan kelib chiqib, rejissyor A.Kudryavtsev inson matonatini hech narsa bilan yengib bo‘lmaydi, inson doimo kelajakka umid bilan yashaydi, degan ezgu g‘oyani ilgari suradi.

Keyingi yillarda O‘zbekiston Yoshlari teatrida Frans Kafkaning “Evrilish” hikoyasi asosida “Alone” (rejissyor I.Kachayev), Qashqadaryo viloyati musiqali drama teatrida Nikolay Gogolning “Tentakning yozishmalari” (rejissyor K.Erdilikara), Qo‘qon shahar musiqali drama teatrida Ernest Hemengueyning “Chol va dengiz” (G‘.Mirzamahmudov), “Diydor” teatr-studiyasida Timur Zulfikorovning “Xo‘ja Nasriddinning ilk muhabbati” qissasi asosida “Kapalak tushi” (rejissyor B.Abdurazzoqov), O‘zbekiston davlat drama teatrida Nodar Dumbadzening “Men, buvim, Iliko va Illarion” romani asosida “Xazina”

(rejissyor M.Reymov) singari spektakllar sahnalashtirildi. Mazkur spektakllar rejissyorlar uchun adabiy asarlar bilan ishlash, nasrning sahnaviy imkoniyatlarini kashf etish borasida yaxshi tajriba bo'ldi desak, xato bo'lmaydi. Ayniqsa, Qashqadaryo teatrida turkiyalik rejissyor Kubilay Erdilikara tomonidan sahnalashtirilgan "Tentakning yozishmalari" spektakli madaniy jamoatchilikda ijobiy taassurot qoldirdi. Nikolay Gogolning "Aqldan ozgan insonning yozganlari" asari teatrning barcha ifoda vositalari uyg'unligida, shartli mizansahnalar, niqoblar, klassik musiqa, pantomima vositasida sahnalashtirildi.

Bosh qahramon Aksentiy Poprishchin jamiyatdan yakkalangan, ruhan va qalban yolg'iz, ma'nan izdan chiqayotgan tuban tuzumning tipik vakili. Insonning boy yoki kambag'alligiga qarab munosabat qilinadigan nosog'lom jamiyat Poprishchinni chetga chiqaradi, u har qadamda malomatga uchraydi, asta-sekin aqldan ozadi. Bosh qahramon ijrosi xususida teatrshunos I.Muxtorov shunday yozadi: "G'ayrat Husainov Poprishchin rolini o'z qahramonining ahvoli, unda shizofreniyaning dastlabki belgilari paydo bo'lishidan boshlab to aqlini butunlay yo'qotishigacha bo'lgan evolyutsiyasini tushungan holda ijro etadi. Aktyor o'lchovni his qiladi, tomoshabin uchun mo'ljallangan "tentak rolining ta'siri"ni suiiste'mol qilmaydi" [6]. Rejissyor asar tabiati va adib tasvirlagan davr muhitidan kelib chiqib, qissani tragikomediya va ijtimoiy grotesk uyg'unligida talqin qiladi.

Spektaklda yuzlariga niqob taqqan, ba'zilari harakat qiladigan, ba'zilari esa jim turgan aktyorlarni ko'ramiz. Ular spektaklda shunchaki ommaviy sahna vazifasini bajarmaydi, aynan ularning befarqligi, harakatsiz nigoh va holatlari fonida Poprishchinning ruhiy tanazzuli, jamiyatga bo'lgan kuchli isyoni yorqinroq ko'rinadi. Bosh qahramon hech qanday niqob taqmaydi, biroq hayotda o'z o'rnini topolmay, ko'plab xo'rliq-u azoblarni boshdan kechirgach, spektakl finalida u ham niqoblilar safiga qo'shiladi. Rejissyor g'oyat ramziy va falsafiy mushohadaga chorlovchi yechim taklif qiladi: Poprishchinning karavotida oddiy fuqaro libosidagi yana bir inson yotibdi, ya'ni, nosog'lom va badbin jamiyatning navbatdagi qurboni. Demak, hali bu chirkin muhit hukmron ekan, ko'plab insonlar Poprishchin singari aqldan ozadi va fojiaga yuz tutadi.

Jahon nasriy asarlarini sahnalashtirish borasida "Diydor" teatr-studiyasida ham bir-muncha izlanishlar amalga oshirilmoqda.

Studiya ijodkorlari tomonidan sahnalashtirilgan "Kapalak tushi" (T.Zulfiqorov asari, rejissyor B.Abdurazzoqov), "Buzruk haqida afsona" (G.G.Markes asari, rejissyor A.Patrushev) singari spektakllarda jahon adabiyoti namunalari o'ziga xos uslubda talqin qilindi.

Timur Zulfiqorovning "Xo'ja Nasriddinning ilk muhabbati" qissasi asosida tojikistonlik taniqli rejissyor Barzu Abdurazzoqov tomonidan sahnalashtirilgan "Kapalak tushi" spektaklini falsafiy mushohadaga asoslangan o'ziga xos rivoyat deb atash mumkin. Spektakl pok va go'zal muhabbat, uning inson umriga lahzalik tashrifi haqida.

Spektakl noodatiy sahnaviy talqini va rejissyorlik yechimi bilan ajralib turadi. Tomosha namoyish etiladigan sahna qum bilan qoplangan. Qumli maydon asar falsafasini ochib berish bilan birga rejissyor talqini va aktyorlar ijrosini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Aynan qumda aktyorlarning ijro texnikasi, energiyasi, dramatik va psixologik mahorati, plastik imkoniyatlari yorqin namoyon bo'ladi.

Balog'at yoshiga yetgan Xo'ja Nasriddin (Nurmuhammad Ibrohimjonov) ning tush ko'rishi voqealar rivojini belgilaydi. Tushida Nasriddin muhabbat ila yuzlashadi, o'zini bamisoli uchayotgan qushdek his qiladi, tuyg'ulari, ehtirolari tizginini bo'shatib, go'zal tuyg'ularga oshno bo'ladi. Ota-onasi anglaydi-ki, o'g'li uylanadigan yoshga yetibdi, tezroq kelin topish, boshini ikkita qilish lozim.

Nasriddin – pok muhabbat xaridori, shu bois, Qoradarada Talg'atbek (Bobur Yo'ldoshev) ismli hukmdorni ilon hamlasidan xalos etgach, saroy xobxonasida taklif etilgan suluv kanizaklarni rad etadi. Chunki u shahvoniy nafs yetovidagi ishratparast emas, balki haqiqiy muhabbat asiri.

Nasriddin obrazini ijro etgan yosh aktyor Nurmuhammad Ibrohimjonov dramatik va psixologik imkoniyati, texnikasi, plastik harakatlari bilan qahramoni ruhiyati, botiniy olamini ochib beradi. Aktyor ijro uchun katta kuch sarflaydi, ruhiy va jismoniy potensialini ishga soladi.

Oshiq Nasriddin chin sevgisi Suhayl (Mahliyo Asqaraliyeva) ni behizorda uchratadi – qiz xuddi kapalakdek beozor, nozik. Spektaklda ramziy ifoda vositalari orqali qizning balog'atga yetishi, ayolga aylanishi ko'rsatiladi. Nasriddin uchun muhabbatiga erishish oson bo'lmaydi, yo'lida unga Qorabo'ton to'sqinlik qiladi. Qorabo'ton ham Suhaylni sevadi, unga yetish uchun har narsaga

tayyor. Nasriddin va Qorabo'ton o'rtasidagi kurash sifatida spektakldagi o'ziga xos ziddiyatni belgilab beradi. Yakunda Qorabo'ton yengiladi va alam-u izzat bilan sahnani tark etadi.

Rejissyor B.Abdurazzoqov asarning sahnaviy talqini ustida izlanar ekan, ekspressiv, jonli, haroratli tomosha yaratishga harakat qiladi. Spektakl jo'shqin dinamikasi, tempo-ritmi, drammatizmi bilan ajralib turadi. Voqealarning qum to'shalgan sahnada yuz berishi ham spektaklning ta'sir quvvati, jonli ruhiyatini kuchaytiradi.

Nasriddinning hayotga nima uchun kelgani, o'zligi, missiyasini anglash jarayoni voqealar rivoji va asar g'oyasining yuzaga chiqishida hal qiluvchi o'rin tutadi. Ma'lum bo'lishicha, Nasriddinning ota-onasi farzand ko'rish niyatida Amudaryoga "Buxoro kunjutli holvasini" tashlagan, ko'p o'tmay qahramonimiz tug'ilgan ekan. Demak, bu tug'ilishda ramziylik bor: Xudodan so'rab olingan farzand o'zi bilan ezgulik, yorug'lik, baxt-u saodat olib kelmog'i lozim edi. U shu vazifalarni imkon qadar bajaradi ham. Ammo yakunda muhabbati Suhaylga erishganida, "kapalak tushi"dek qisqa umri intihosiga yetadi.

Rejissyor spektakl yechimini noodatiy yo'sinda hal qiladi. Aktyorlar sahnada arqon tutib karvon manzarasini hosil qilishadi. Arqonning bir uchini Suhayl, oxirgisini esa Nasriddin tutgan. Suhayl – muhabbat ramzi, demak, hayot ibtidosida muhabbat zarur, ammo Nasriddinning qismatidan ayon bo'ladi-ki, intihoda muhabbat tantana qilmasligi mumkin. Final sahnasida chiroqlar o'chadi, sahna yorishgach, roviy yerda yotgan yosh Nasriddinning qo'lidan tutib, davra bo'ylab aylantiradi. Bu orqali dunyoga yana bir oshiq, ko'ngil, haqiqat da'vosidagi yana bir inson kelganiga ishora qilinadi. "Erkparvar Nasriddinning ilk muhabbati, o'zligi va xalq taqdirini bilishdagi achchiq tajribasi haqida hikoya qiluvchi sahnaviy rivoyatning yakuni bamisoli yorug' akkorddek yangraydi. Spektakl turli mamlakat xalqlarida adolatli va baxtli hayotga umid va ishonch urug'ini sepgan donishmand, bo'lajak hurfiqli shaxs – Xo'ja Nasriddinning yoshligi haqida. Izlanuvchan rejissyor Barzu Abdurazzoqov nigohidagi shodlig-u saodat, qayg'u va mashaqqatlarga to'la Xo'ja Nasriddin hayotiga bag'ishlangan asarni "Diydor" teatr-studiyasi truppasi samimiyat va ishtiyoq bilan ijro etishdi" [7].

Jahon nasriy asarlarini sahnalashtirish bora-

sida viloyat teatrlarida amalga oshirilayotgan ijodiy izlanishlar ham e'tiborga molik. Xususan, Qo'qon shahar musiqali drama teatrida buyuk yozuvchi Ernest Hemengueyning "Chol va dengiz" qissasi yosh rejissyor G'iyosiddin Mirzamahmudov tomonidan sahnaga qo'yildi.

"Chol va dengiz" – insonning yuksak irodasi, matonati, e'tiqodi haqidagi asar. Qissani o'qigan har bir kitobxon odam bolasining sabr-u bardoshi naqadar kuchli ekani, asarda qayd etilganidek, "odamzodni yanchib tashlash mumkin, lekin uni yengib bo'lmasligi"ga amin bo'ladi.

Qissa adabiy bayonga asoslanganini inobatga olsak, uni sahna talablariga moslashtirish, teatr uchun inssenirovka qilish oson kechmasligi aniq edi. Rejissyor G'.Mirzamahmudov asar uchun o'ziga xos sahnaviy yechim topa oldi. Yozuvchi tomonidan tasvirlangan muhitni sahnada jonlantirib, asar g'oyasini ochib berishga harakat qildi. Voqealar markazida chol Santiyago va bolakay Manolin obrazlari turadi. Spektaklda ushbu obrazlarni ijro etgan aktyorlar – Shohjahon Sultonov va Ilyos Boynazarov haqiqiy tandemga aylanadi. Har ikki aktyorning partnyor sifatida bir-birini yaxshi his qilishi, xatti-harakatlarini nigohlar orqali o'qiy olishini e'tirof etish lozim.

Rejissyor sahnalashtiruvchi rassom Qahramon Mamaziyayev bilan hamkorlikda dengiz muhitini yaratadi. Sahnaning chap tarafida chayla, o'rtada qayiqni ko'ramiz. Chiroqlar yordamida osmonda charaqlayotgan yulduzlar hosil qilinadi. Markazda qayiqda eshkak eshib, akulalar hamlasiga qarshi kurashayotgan Santiyago namoyon bo'ladi. Spektaklda chol va dengiz o'rtasidagi kurash motivi turli effektlar – chiroq, musiqa, shovqin va boshqa sahnaviy ifoda vositalari orqali yaxshi ochib berilgan. Tomoshabin dengiz muhitini his qiladi, uning to'lqinlari uzra hayot, yashash uchun kurashayotgan cholning dard-u izzatlarini yurakdan o'tkazadi.

Aktyor Shohjahon Sultonov ijrosidagi Santiyago sabr-bardoshli, kurashuvchan, matonatli inson sifatida namoyon bo'ladi. Bolakay Minolin esa yorug' kelajak, baxtli hayot timsoli bo'lib jonlanadi. Chol yolg'iz qolgan kezlari ham tasavvurida bola gavdalanadi va unga ruhan dalda beradi.

Asar va spektaklda beysbol bo'yicha chempion Di Majo personaji ham bor. Hemenguey bu qahramonni qissaga bejiz kiritmagan. Zero, ushbu sportchi maydonda

har qanday mashaqqatni mehnat va sabot bilan yengib, millionlab muxlislar olqishiga sazovor bo'lgan. Chol dengiz to'liqlari bilan kurashayotganda, xayolan tasavvurida Di Majo paydo bo'ladi. U spektakl yakuniga qadar biror og'iz so'z aytmaydi, lekin xatti-harakatlari, ko'z qarashlari, mag'rur nigohi ila ishonch va kurashuvchanlikka chorlaydi.

Faqatgina spektaklning final sahnasida – akulalar bilan bo'lgan ayovsiz jangdan so'ng tinkasi qurigan va taslim bo'layotgan Santyagoga qarata xitob qiladi: “Bilib qo'y, otaxon – sen chempionsan! Chempionni hech qachon yengilishga haqqi yo'q! Hech qachon ortga chekina ko'rma, oldinga qara! Yana bir karra akulalar bostirib kelishyapti. Sen ularni yengishing kerak!..”. Beysbolchi Di Majo shunday haroratli so'zlar bilan cholni yana oldinga qadam tashlashga chorlaydi. Shu tariqa asarning bosh g'oyasi bo'lmish “Insonni yengib bo'lmaydi!”, degan shior yuzaga chiqadi.

Jahon nasri namunalarining O'zbekiston teatrlaridagi sahnaviy talqinlarini o'rganish yakunida quyidagi xulosalarga kelindi:

– *Respublika teatrlarida jahon adabiyoti namunalarining sahnalashtirilishi o'zbek teatrining badiiy va estetik imkoniyatlarini kengaytiradi;*

– *bunday spektakllar millatlar o'rtasidagi madaniy-ma'rifiy aloqalarni mustahkamlashga, baynalmilal g'oyalarni targ'ib qilishga ham xizmat qiladi;*

– *turli xalqaro teatr festivallarida muvaffaqiyatli qatnashish uchun ham jahon adabiyoti namunalariga murojaat qilish zarur. Boisi, bunday asarlarning sahnaviy talqini xorij teatr jamoatchiligida qiziqish uyg'otadi;*

– *jahon nasrining uslub va shakl jihatidan rang-barangligi, turli oqim va yo'nalishlarga mansubligi teatr rejissyorlari izlanishlari uchun muhim bo'lib, yangi shakl va ifodalar topishga, turli eksperimental talqinlarga zamin hozirlaydi;*

– *barcha teatrlarning repertuarida jahon adabiyotidan inssenirovka sahnalashtirilishini muntazam yo'lga qo'yish – yosh rejissyor va aktyorlarning izlanishiga, o'z ijodiy mahoratini oshirishiga yordam beradi.*

Demak, o'zbek teatrini dunyo teatrlarining ilg'or tendensiyalariga yaqinlashtirish, xalqaro miqyosda rivojlantirish uchun jahon adabiyoti namunalaridan inssenirovkalar yaratish va sahnalashtirishga e'tibor qaratish zarur. Bu jarayonda xorij teatr uyushmalari, tashkilotlar, rejissyorlar va boshqa ijodkorlar bilan hamkorlik qilish yaxshi samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Народническая А. Дочь Ганга // Совесть культуры. – 1956. – 25 октября.
2. Tursunboyev S. Teatr va Tagor // Teatr. – 2012. – № 6.
3. Махмудова Г. Тема борьбы народов зарубежного Востока на узбекской сцене: дисс. ... канд. искусствовед. – Ташкент, 1984. – 18 с.
4. Rahmonov M., To'lxo'jayeva M., Muxtorov I. O'zbek Milliy akademik drama teatri tarixi. – Toshkent, 2003. – 268 b.
5. Markes G.G. Polkovnikka hech kim xat yozmaydi (rus tilidan Vafo Fayzulloh tarjimai) // Jahon adabiyoti. – 2017. – № 11.
6. Мухтаров И. В продолжение темы. Куда приводят мечты. (“Записки сумасшедшего” Н. В. Гоголя на сцене Кашкадарьинского театра) // <https://kultura.uz>.
7. Мухтаров И. Цена познания (Спектакль “Сон бабочки” по новелле Т. Зюльфикарова “Первая любовь Ходжи Насреддина” в театре-студии “Дийдор”) // <https://www.kultura.uz>.